

Török József

Olivier Messiaen, a *musicus theologicus* *

„A hívő embereket a transzcendens világba nem csupán a hitük és a szigorú értelemben vett hivatásuk emeli fel, hanem a magasabb, lelkebb világ felé segíti őket a templom szépsége, annak szakrális légköre, az oltár ragyogása, a liturgikus szövegek ritmusa, a gregorián ének vagy valami más, de valóban szakrális zene föntségessége. Ebből a szempontból még a tömjén illatának is szerepe van. Minden utat igénybe venni, amely bennünket a *sacrum*hoz elvezet: egyszerre mélységesen valóságra alapozott és hitelesen katolikus magatartásforma. Ez a lényeges, mert segíti, hogy valósággá váljék: *Sursum corda* — emeljük föl szívünket!”

Török József egyháztörténész a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának nyilvános rendes tanára.

A hosszú idézet Dietrich von Hildebrand német filozófus könyvéből¹ talán illetlenségnek tűnik Olivier Messiaen alkotásainak teológiai szempontú megközelítések, ám kiválóan összegzi és elővételezi mindazt, ami benne rejlik az életműben alap gondolatként vagy még inkább vezérmotívumként.

Messiaen ezt nyíltan meg is fogalmazta, amikor kijelentette, hogy „a katolikus hit teológiai igazságai egész munkásságának alapvető szempontját alkotják, amely a legnemesebb, legérvényesebb, s talán az egyedüli, amelyet még halála órájában sem fog megbánni.”²

Mindenekelőtt érdemes tisztázni, hogy az idézett kijelentésben pontos és tudatos szóhasználat valósul meg, Messiaen ugyanis gondosan ügyelt arra, hogy őt ne a misztikus témák szerzőjének tartsák,³ ne olyannak, aki a misztikus-vallásos gondolatvilágot csupán ürügyként használja fel saját érzelmei tolmácsolására, hanem hogy ő mindenki számára a teológiai igazságok megszólaltatója legyen az általa legjobban ismert emberi nyelv, a zene révén. Messiaen mindezt azzal teszi félreérthetlenné, hogy nagylélegzetű műveihez olyan teológiai magyarázatokat fűz, amelyek tömör formájuk, végletekig sűrített igazságtartalmuk miatt az egyházatyák összegző megállapításaira emlékeztetnek. És ez nem tekinthető véletlennek. Hiszen a teológiai gondolategy-

* Az Olivier Messiaen tiszteletére 1998. február 23-án, a budapesti Institut Français tanácsstermében rendezett zenetudományi ülészakon elhangzott előadás, amely mindössze a *zeneteológia* létezésére szeretne volna felhívni a hallgatóság figyelmét. (A konferenciára a Wilhelm András művészeti vezetésével 1998. február 12. és 23. között megrendezett Messiaen-ciklus zárónapján került sor — ld. beszámolóinkat lapunk ezen számának hírovtában.. *A szerk.*)

¹ Dietrich von Hildebrand: *The Trojan Horse in the City of God*. Chicago 1967. XXVI. fejezet, „Vallás és szépség”. E fejezet fordítását lásd *Magyar Egyházzene* II (1994/1995) 3–8.

² Harry Halbreich: *Olivier Messiaen*. Fayard Fondation SACEM, Paris 1980. 45. Az irodalom összegyűjtésében Wilhelm András segített, amiért köszönet illeti.

³ Uo. 45.

ségek, kifejezések a Biblia, a liturgia, az egyházatyák és a legkiválóbb — régi és új— katolikus gondolkodók szövegeiből származnak.⁴

Amikor 1971. június 25-én Amszterdamban átvette az Erasmus-díjat, beszédét a következő idézettel zárta: „Ha megmaradtok tanításomban, valóban tanítványaim lesztok, akkor megismeritek az igazságot, s az igazság szabaddá tesz titeket” (János 8, 31-32). Az ő értelmezésében hit = igazság, ami a művészi alkotás szabadságát lehetővé teszi. A kettő olyannyira egyet alkot benne, hogy kijelentette: „Talán semmit sem alkottam volna, ha előbb nem részesülök a hit kegyelmében.”⁵

Messiaen műveiben három nagy téma különíthető el: a katolikus hit, az emberi szeretet és maga a természet.⁶ Jóllehet, ha e hármat fordított sorrendben képzeljük el, egyfajta természetes gyarapodás révén el lehet jutni a három téma folyamatosságához vagy még inkább szerves egymásba kapcsolódásához, ami igaz is, ám nála ez a sorrend döntő az üdvtörténet eseményeinek belső struktúrája miatt. Az emberi szeretetnek (Trisztán és Izolda mítosza) és a természet megszólaltatásának (a madarak énekének „filológiája”) megvannak a maguk transzcendens vonatkozásai, kötődései, mégis egy árnyalatnyival inkább tartoznak az evilág innenső partjához, és némileg kevésbé a transzcendens valóság túlparti fényeihez. Ez utóbbiak, vagyis a transzcendens szimbólumok pedig olyannyira egybeesnek a *sacrum* keresztény fogalmával, hogy Messiaen zenei nyelvének alapvető egysége és a kiindulás élményanyagainak pontos megfelelése mellett is döntően különböző a lélek és a szellem, ami átjárja művei e két csoportját. Nem azért, mint ha dualista módon kettészakítaná a világot, hanem éppen avégett, hogy az általa zenei nyelven megfogalmazott igazságok az emberi szubjektivitás és a transzcendens objektivitás helyes arányának megőrzésével fejtsék ki hatásukat.⁷

Szokrális műveinek és művei szokrális elemeinek számbavételekor talán legfeltűnőbb az a jelenség, amit *theologia gloriae* névvel lehet illetni, s amit 1972-ben, a Szentháromság misztériumáról szóló elmélkedései kapcsán egy németországi vita során szemére is vetettek.⁸ Műveiben tagadhatatlanul többször szólal meg az öröm és a dicsőség, mint a fájdalom és a kárhozat. Ennek oka pedig az, hogy ő a keresztény hitigazságokat olyan krisztocentrikus megközelítésben tárja fel és vallja meg, amely egyszerre alapozódik az üdvtörténet irányultságára vagyis a beteljesültség felé tartásra és az Isteni irgalom minden emberi elképzelést fölülmuló szétáradására.

Másként megfogalmazva, Messiaen sokkal gyakrabban énekelte meg az *Incarnatio*, az *Ascensio* és a *Transfiguratio* témáit, mint a *Passio* egyes elemeit.

⁴ Uo. 45.

⁵ H. Halbreich: *i.m.* 44.

⁶ *I.m.* 45.

⁷ Vö. Olivier Messiaen: *Musique et couleur*, Nouveaux entretiens avec Claude Samuel. Ed. Pierre Belfond, Paris 1986.

⁸ H. Halbreich: *i.m.* 47.

A Gyermekek születése fölötti örömtől ragyogó arcú Szűzanyára többször emelte föl tekintetét, mint a kereszt tövében álló, könnyektől barázdált arcú Fájdalmas Anyára. Mindez azonban nem egyéni választás eredménye, hanem éppenséggel a teológiai igazságok arányainak mértani pontosságú ismeretéről árulkodik. Valamennyi, általa liturgikusnak nevezett művén be lehetne mutatni ezt a *theologia gloriae*-t, amelyben azonban ott rejtezik a *theologia passionis* is, példaként említve csak a *Visions de l'Amen*-t.⁹ A *Corps glorieux* mellett talán ebben, az *Amen* tiszteletére írott műben a legközérthetőbb mindaz, amit elmond a *sacrum* valós világáról. Összehasonlítási alapul említendő, hogy a *Corps glorieux* hét vízióban beszél a feltámadás utáni élet összetevőiről, a feltámadott test tulajdonságairól, s a középső, a negyedik rész képezi a két *Gloria*-téma közötti összekötő kapcsot a maga témájával, mely a halál és az élet csatája, s ebben ott van a húsvéti szekvencia verssora: *Mors et vita duello confluxere mirando* = Élet itt a halállal, megvitt csoda-csatával (Babits M. ford.).

Ugyanez a középpontban elhelyezkedő, a két *Gloria* közötti, hídverő szerepű *passio*-téma található fel az *Amen* vízióiban. (Ennek ontológiai alapja a teremtés és a megváltás között lévő bűn és következménye, a szenvedés.) A szerző mindenekelőtt az *Amen* négy különböző, egymással mégis összefüggő, mintegy körkörösen táguló fogalmát tisztázza. A teremtő *Amen* = „Legyen!” után az embertől az *Amen* = „Úgy legyen!” jelentésben hangzik vissza válaszként, Teremtője felé. Ez vezet el a harmadikhoz, az önátadás *Amen*jéhez, amely egyszerre kettős irányú, s mindkét részről a kenózis, a teljes önküresítés teszi lehetővé. Az ember a szenvedések vállalásával olyan úrt terem magában, melyet egyedül Isten képes betölteni (vö. Babits Mihály: *Psychoanalysis christiana*); s maga Isten vállalja ezt a kenózist a megtestesülésben: „mindenben hasonlónak lett hozzánk a bűnt kivéve.” A teremtést, az égitesteket, a Saturnust megelőző, teremtő erejű *Amenre* a kozmosz felel: *Amen* — igen — létezőnk — jelen vagyunk. Az Olajfák hegyi haláltusának az *Amenje* a harmadik — „Legyen nekem a te akaratod szerint!” —, már magában foglalja, mintegy elővételezi a kereszten kimondott *Ament*, amely az emberi halál szakadékanak peremén („Atyám, kezembe ajánlom lelkemet”), sőt a szakadékba zuhanás fénysebességének villanásában hangzik el („Istenem, miért hagytál el engem?”). Az Olajfák hegyi magány — a világ bűnének összes terhe Jézusban megszemélyesülve — és a vérrrel való verejtékezés a másnapi haláltusa kiáltásába torkollik, amikor is csend támad.

Messiaen nagy csendnek, a teremtés témája felidézésének nevezi ezt a csendet, mely nélkül nem lehetne továbblépés sem zenei, sem teológiai, sem pedig — mondjuk ki, még ha furcsának is tűnik — zeneteológiai szempontból.

⁹ Vö. „Note de l'auteur” a partitúra elején. A ciklus tételei: I. Amen de la Création; II. Amen des étoiles, de la planète à l'anneau; III. Amen de l'Agonie de Jésus; IV. Amen du Désir; V. Amen des Anges, des Saints, du chant des oiseaux; VI. Amen du Jugement; VII. Amen de la Consommation.

A csendnek mindenekelőtt emberi vonatkozása van. Csendben kell maradni, hogy az ember az odaát hangját, harmóniáját meghallja. A jelen csendjében a múlt föltáruul és megtisztul. A csend transzcendens megközelítése az előző két fajta csendre alapozódik. Ha Isten szavával (kinyilatkoztatás) és kimondott igéjével (megtestesülés) megtöri a csendet, akkor a csend ezt megelőzően az Ó életközege. Isten, aki szól, kimond, ugyanaz az Isten, aki hallgat. Az Ő csendje elsődleges, misztériumának lényege, alapja. A csend, mint az éjszaka, érlel.¹⁰ Az isteni, végérvényű elhatározások a csendben érlelődnek kimondhatóvá. A harmadik *Amenben* az agónia csendje a vágyakozást megelőző pillanat, ami belerohan a gyöngéd, lágy és a kínzó, fájó vágyakozásba, a negyedik *Amenbe*, amelyre az angyalok és a szentek (tehát az értelemmel és akarattal felruházott teremtmények) *Amenje* és a madarak (az előbbieket nélkülözők) éneke ad választ. Ám a *Gloria* kiáradása nem söpri el az emberek tet-teikért viselt felelősségét. Az Ítélet *Amenje*, a hatodik *Amen* több, mint *passio*: az időtlenségbe fagyott kárhozat lehetősége. A beteljesülés *Amenje* pedig a teremtés ragyogását a megváltás fényözönével hatványozottan sugározza, hogy az ember a luminózus felől a numinózus felé haladjon.¹¹

Naiv lenne ez a teológia? Amennyiben Hans Urs von Balthasar „Dicsőség és kereszt” című főművét,¹² (amely az üdvtörténet esztétikai aspektusait vizsgálja) szintén annak tekintjük, igen. Ha azonban komolyan vesszük a teológiát mint az Istenről szóló értelmes emberi beszédet, akkor a *musicus theologicus*, Olivier Messiaen újra alkotta a zeneteológiát, ami az angyalokkal Betlehem mezején kezdődött s az arkangyalokkal az Utolsó Ítéletkor folytatódik.

¹⁰ Vö. Charles A. Bernard: *Theologie symbolique*. Téqui, Paris 1978. 240–242.

¹¹ Vö. Jean Guittou: *Silence sur l'essentiel*. Paris 1986. A vonatkozó fejezet fordítását ld. *Magyar Egyházzene* I (1993/94) 398–403.

¹² Hans Urs von Balthasar: *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*. Einsiedeln 1961.